

Püsinäitus on protsess

Vaike Reemann

14. mail 1994, kui Eesti Rahva Muuseumis avati püsinäitus „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“, oli üheks aruteluteemaks püsinäituse püsimine – räägiti 5 ja 7 aastast, kümme aastat tundus ülima piirina. Nüüd, kui ERMi päris oma maja valmimise tähtaeg on lükkunud aastasse 2014, on ilmne, et selle näituse abil tuleb Eesti kultuuri tutvustada ligi kaksikümmend aastat – sama kaua, kui arendati ja täiendati omal ajal Raadi väljapanekuid. Kõik ülejäänud ERMi näitused on kestnud lühemat aega ja on olnud mahultki väiksemad.

Vastavatud näitusel esimest ringkäiku lõpetades lausus peatselt TÜ etnoloogia professoriks valitud Elle Vunder: „Tänastest tunnetest tähtsam on teie jaoks see, mida te sellest näitusest mõne aja möödudes arvate,“ millele vastas tookordne ERMi teadusdirektor Heiki Pärdis näituse töörühma käibelausega: „Püsinäitus on protsess“.

Nii ERMi püsinäitus kui ka näitusemaja valmisid Eesti Vabariigi taaskehtestamisele järgnenud keerulisel, ülikiiirete muutustega üleminekuajal, mil Eesti ühiskonna tähelepanu keskmes oli rahvuslikkus: otsiti oma „juuri“ ja juureldi „eesti asja“ üle. Eesti Rahva Muuseumi tähtsus oli taas haripunktis ning rahva ootused ja lootused motiveerisid muuseumikollektiivi. Väljapaneku ettevalmistamine, eksponeerimine ning näitusemaja käivitamine – kõik see toimus eufooriliselt kiirustades. Suures tegetsemistuhinas on aga tehtu dokumenteerimine jäänud kahjuks üsna tagasihoidlikuks. Püsinäituse üldkuraatorina olen saanud kogemustest tulenevaid järeldusi esitanud mitmetel koolitustel, seminaridel ja konverentsidel, ettekannetes ning filmi vahendusel.¹ Neid aastate jooksul settinud mõtteid ja põhiseisukohti üritangi

[1] Reemann, Vaike; Henn Heinsoo 1996. „Eesti Rahva Muuseumi püsinäitused läbi aja“. Film. ERM; Reemann, Vaike 1998a. Ese püsinäitusel. – *Eesti Rahva Muuseumi 39. konverents „Mida teha asjadega?“*. Tartu, 13.–14.04.1998. Teesid. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 26–28; Reemann, Vaike 1998b. Permanent Exhibition and Artefacts. – *Procedural Work on Artefacts*. Pro

Foto 1. Eesti Rahva Muuseumi püsinäitus „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“ on 17 aastat mõjutanud ning kujundanud nii külalastajad kui ka muuseumi. Anu Raua gobelään „Kogujad“ riputati 2010 aastal koos uue kaheks aastaks eksponeeritava vaibavalikuga aukohale kui Eesti Rahva Muuseumi saja-aastase kogumistöö sümbol.

Foto: Anu Ansu. ERM Fk

käesolevas artiklis kokku võtta. Valitud näidetes on kindlasti nii tollest ajast tulenevaid emotsioone, subjektiivseid vaatenurki ja nüüd tagantjärele triviaalsena tunduvaid arutlusi, mis esimest korda püsinäitust tehes vahetevahel teravalt ja kirglikult lahvatasid. Suur hulk tähelepanekuid pärineb ka 20 aasta jooksul rahvakunsti õppejõuna Tartu Kunstikooli, Tartu Kõrgema Kunstikooli ning Viljandi Kultuuriakadeemia (praegu TÜ VKA) üliõpilastele peetud loengute, seminaride ja praktikumide kogemustest, sest rahvakunsti erinevate teemade käsitlemisel olen püüdnud valminud püsinäitust maksimaalselt rakendada.

Püsinäitustest ERMi 100-aastase ajaloo kontekstis

Kuidas defineerida püsinäitust

Näitust kavandades kulutatakse enamik aega ja energiat küsimustele „mida?“ ja „kuidas?“, kuid selgete eesmärkide püstitamiseks ja parema lõpptulemuse saavutamiseks on vähemalt sama oluline mõelda probleemidele „miks?“ ja „kellele?“

1990. aastate alguseks oli paljude museoloogide arvamus pikaajaliste hiigelekspositsioonide otstarbekuse kohta kujunenud pigem kahtlevaks kui innustunuks – leiti, et emotsionaalsete ideeväljapanekutega saab sihtrühmi paremini haarata ja ühiskonnas suuremat elevust tekitada, kui seda võimaldaks rutiinselt tegutsev püsinäitus. Põhjamaade sedalaadi näituseprojektide hulgast saab tuua kaks suurepärrast näidet. Aastatel 1993–1994 neljakümnes Rootsi muuseumis koostööna korraldatud ajaloonäituste seeria eesmärgiks oli „muuta Rootsi ajalugu taas elavaks nii ühiskonnas kui ka südames“ (Lindqvist 1994). Tulemusega jäädi väga rahule, sest suurenesid nii ajalooteadmised kui ka muuseumihuvi. Helsingi Linnamuuseumi 1990. aastate näituse-triloo-gias „Muisti“, „Aika“ ja „Tunne“ esitasid kuraatorid kolm erinevat visiooni Helsingi linna ajaloo kohta. Need tekitasid ka konteksti mitte väga hästi tundvas vaatajas hulga huvitavaid mõttekäike ja emotsioone, kohalike puhul oli tulemus ilmselt veel märksa mõjuvamgi.

1993. aasta alguses näitusemaja loomisprotsessi käivitamise ajal sisekujunduse läbirääkimistele palutud Uko Künnap intrigeeris ja tagantjärele mõeldes mõjutas meid vägagi oma ütlusega: „Kõige halvem klient on see, kes ei tea, kas ta tahab ehitada restorani või bistrood, kuid teab täpselt, et laua jalg peab olema treitud ja sinine.“ See lause kujunes käibefraasiks, mis pani meid korduvalt arutlema olulise ja ebaolulise üle ning isegi igapäevaseid mõisteid uuesti lahti rääkima. Püsinäituse „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“ töögrupi ülesandeid sõnastades püüdsime kõigepealt defineerida erinevat tüüpi näitusi ja analüüsida ERMi olemust.

Mis on püsinäituse olulised tunnused? Missugust näitust võib nimetada püsinäituseks? Nimetus, mis rõhutab ajalist kestvust, ei kajasta aga näituse sisulist olemust. Kuid erineval ajal on põhiväljapanekut teatavasti erinevalt nimetatud: ERMi esimestel kümnenditel väljapanekuks, näituseks või ka lihtsalt muuseumiks,

Ethnologia 6: 23–27; Reemann, Vaike 1999. ERMi uue maja püsinäitus: ootused ja lootused. – *Eesti Rahva Muuseumi 40. konverents „Maa ja linn“*. Tartu, 14.–15.04.1999. Teesid. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 5–7.

nõukogude perioodil oli üldlevinud nimetus ekspositsioon, mida peeti ajutistest näitustest pikemaajalisemaks ja mahukamaks; ning viimase paarikümne aasta jooksul üldiseks kujunenud „püsinäitus“, muuseumitöötajatel argiselt suupärasesena ka lihtsalt „püsi“. Püsinäituseks nimetatud pole alati ka muuseumi profiilist tulenevate teemade üldistus. ERMi viimasest aastakümnestki võib tuua paar näidet selle kohta, et püsinäitusena reklaamitakse väikeväljapanekuid: 30 portselannukuga vitriini ja põgusalt ERMi ajalugu kajastavat fotonäitust endise Raadi mõisa ennistatud veetornis.

Püüdes püsinäitust defineerida, jõudsimme arusaamisele, et Eesti ühiskond ootab Eesti Rahva Muuseumilt eelkõige rikkalike kogude väljapanekut, muuseum peaks aga kõnetama märksa laiemat avalikkust. „Kodueestlaste“ ja „tingjaapanlase“ (kaugelt saabunud külastaja üldnimetus meie töögrupi kõnepruugis) vahele pidi mahutama ka see osa publikust, keda me sel hetkel nimetada ei osanud. Leidsime, et sisulisest aspektist lähtuvalt peaks kavandamisele tulev näitus olema ülevaatenäitus, kus keskendutakse Eesti kultuuri kõige iseloomulikumate tunnuste ja olulisemate nähtuste esitamisele. Eesti majanduse olukorrast tulenevalt pidime optimaalsete vahendite ja võimalikult lühikese aja looma vähemalt 5 aastat toimiva tulemuse.

Vastuseid meie ette kerinud küsimustele ja muid õpetlikke näiteid üritasime leida ka muuseumi ajaloost.² Pidime taas tunnistama, et ERMi arengu üheks olulisemaks piduriks on olnud sobilike ruumide puudumine. Teatavasti seati maja ehitamine kõige pakilisemaks ülesandeks juba Eesti Rahva Muuseumi asutamiskoosolekul 14. aprillil 1909. Ometi on nüüdseks juba saja aasta jooksul tegutsetud vaid ajutiselt kasutamiseks saadud ning algselt muuks otstarbeks ehitatud hoonetes. See on jätnud jälje kogu muuseumitööle, pärssides eriti näitusetegevust ja kommunikatsiooni. Erinevatel perioodidel on seda probleemi erineval moel lahendada püütud.

Raadi väljapanekud

Algusaastate entusiastlikule vanavarakogumisele järgnes muuseumielu soikumine sõja ajal. Sündinud rahvusriik vajas eestluse kuvandit, mida muuseumisse toodud „vana aja mälestised“ veenva uhkustundega kajastasid ning kahe tegevusrohke aastakümne jooksul kujuneski Eesti Rahva Muuseum üheks Eesti sümboliks.

Aastad 1921–1922 olid muuseumile väga oluliste muutuste alguseks: Eesti Vabariigi valitsuse loal andis Tartu Ülikool Eesti Rahva Muuseumile kasutada osa Raadi mõisa häärberist, muuseumi direktoriks kutsuti Soomest doktor Ilmari Manninen ja prioriteediks sai väljapanek. 16. märtsil 1923. aastal pühendab kirjanduse, kunsti ja kultuuri ajakiri „Agu“ aga Raadi lossis avatavale esimesele väljapanekule kolmes saalis juubeldav-mõrude read: „Visalt ja sunnitult areneb kultuuriline elu noores Eesti vabariigis. Oleme jõudnud seisukorda, kus äärmisi jõupingutusi peab tegema Eesti riigielujuhtijatele seesuguste ettevõtete vajalikkuse selgitamiseks, mis Eesti kodanikule iseenesest selged on. Seda rõõmustavam siis, kui justkui olude kiuste

[2] ERMi ülevaatenäitusi ja nende ajaloolist tausta käsitles ERMi 85. aastapäevale pühendatud konverentsil 13. mail 1994 peetud ettekanne „Eesti Rahva Muuseumi püsinäitused läbi aja“, mis oli sissejuhatajateks järgmisel päeval toimuvale püsinäituse avamiseks.

ometi valmib ja areneb mõni ettevõtte, mida võib ära märkida eduna rahvuskultuurilisel alal“ (A. T. 1923: 336–340). Muuseum sai ajapikku enda käsutusse kogu lossi. Ekspositsioonipind ulatus 1932. aastaks 31 toas ligi 1000 ruutmeetrini, kus aastas käis keskel läbi 10 000–12 000 külastajat (Leinbock 1934: 40–44). Eesti elanikkonna kohta oli see vaieldamatult populaarsusele viitav arv. Raadi lossi püsinäitus oli talupoeglikust maarahvaseisundist euroopalikuks rahvuseks pürgiva eesti ühiskonna erinevate kihtide jaoks ilmselt päris erineva tähendusega. Haritlaskonnale oli see esmajoones võimalus säilitada ja tutvustada vana rahvakultuuri ning avaliku elu ja muuseumitegelased, kes 1922. ja 1923. aastal olid ägedalt diskuteerinud baltisaksa mõisahoonet ja eesti kultuuri sobimatuse üle, olid rahunenud ja selle variandiga peaaegu leppinud. Lihtrahvale seevastu oli erutav tunda ennast uhkelt ja vääriskana mõisa pargis ja lossis kallite asjade keskel ning aduda, et oma rahva oma asjad, eriti rahvarõivad ja Setu tare kõige selle kõrval ka väga ilusad ja huvitavad välja näevad (Kaelep 1999: 6–7). Põhjamaade rahvateaduse ja museoloogia parimate põhimõtete kohaselt koostatud näituse edu aluseks oli kindlasti dr Ilmari Mannineni kogemus ja kompetentsus nii rahvateaduse kui museoloogia vallas – ajaloolis-geograafilisele uurimismeetodile toetuva tüpoloogilis-paikkondliku printsiibiga esemeväljapanek oli väga ajakohane. Tähelepanu väärrib ka põhimõtteline lähenemisviis esitada kultuuri erinevaid aspekte: kõrvuti talupoegliku esemekultuuriga tutvustati teiste soomeugri rahvaste kultuure ning läbi stiilsete interjööride ja kunsti ka baltisaksa pärandit ning kõrgkultuuri.

Raadi lossis enam kui kahekümne aasta jooksul täiendatud väljapanekutel ei olnud pealkirja – Eesti Rahva Muuseum või rahvasuus ka Raadi muuseum näisid ütlevat kõik. 1994. aastal ilmunud artiklis „Eesti Rahva Muuseum – „eesti rahva sümbol“ ja muuseum“ nimetas ERMi teadusdirektor Heiki Pärdi 1920.–30. aastaid ulatusliku püsinäituse tõttu ERMi ajaloo ainsaks „muuseumlikuks“ perioodiks. „Muuseum esindas kõike seda, millele võinuks külge riputada sildi „eesti“; noore, värskest iseseisvunud rahvuse jaoks oli väga tähtis ennast tunnetada ka „oma“ kultuuri kaudu,“ rõhutas Pärdi (1994: 32). Et Raadi väljapanekutel oli väga suur roll eestluse konstrueerimisel ja rahvusliku identiteedi kinnistamisel, näitavad nii 1993. aastal läbiviidud küsitlus³ kui ka Marleen Nõmmela Raadi lossis olnud väljapanekute analüüs ERMi juubelikogumiku *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat* peatükis „Rahvusmuuseum rahvusriigis“ (Nõmmela 2009: 114–116; 141–150).

Nõukogudeaegne etnograafiamuuseum

Teise maailmasõja lõppedes olid ka eestlaste kaotused suured: riik oli okupeeritud, kuuendik rahvast kas hukkunud, vangistuses või võõrsile pagenud. 1944. aasta alguses sõja jalust maale evakueeritud ERMi kogud toodi küll aastajagu hiljem

[3] 1993. aastal ERMi korrespondentidele laialisaadetud küsimuslehe nr 191 „Eesti Rahva Muuseum meie keeles ja mees“ 165 vastanu hulgas oli 20 vanuses 80–90 aastat. Saadud rikkalikku materjali (ERM KV 818 ja 819) on analüüsinud küsimustiku koostaja Heiki Pärdi (1994) ja Kairi Kaelep, kelle seminaritöö „Eesti Rahva Muuseum eesti rahva mõtteis 1993–1994“ annab laekunud vastustest põhjaliku ülevaate (Kaelep 1999).

Tartusse tagasi, kuid mitte enam Raadile. „Tänu Kohtu Rahvakomissari A. Jõeääre vastutulelikkusele sai muuseum enda käsutusse osaliselt hoone Veski (nüüd N. Burdenko) t. 32. 1949. a. anti hoone tervenisti muuseumile,“⁴ iseloomustab A. Peterson muuseumi ajaloo seda saavutust (Peterson 1984: 24).

Lisaks kogude korrastamisele asuti ka väljapanekuid tegema. Aastatel 1947–1950 avatud olnud näitust „Eesti talupoja elu-olu 19. saj.“ nimetab Arved Luts „Raadi vaimus“ koostatud püsinäituseks (Luts 2001: 47, 58). Neljas ruumis ja koridoris (põrandapinnaga 351, 38 m²) paiknenud ekspositsioon, mis keskendus töövõtetele ja tööprotsessidele, oli jaotatud alateemadeks: põllundus, karjandus, mesindus, kalastus, hülgepüük, toidlustus ja naiste käsitööd koos rahvarõivastega (ibid.: 49). Kuigi ühiskondlik-majanduslikku olukorda käsitlev sissejuhatus oli võrtsitatud mõisa ja talurahvakultuuri antagonistlike vastuolude esitamisega, sai näitus 1949. aastal sotsiaalsete suhete vähese kajastamise pärast terava kriitika osaliseks (ibid.: 54) ja suleti „kuna näituse korralduses puuduvat parteilisuse printsipi, näitus on apoliitiline ja desorienteerib külastajaid“ (ibid.: 56–57).⁵

Asukohamuutusele lisandus peagi võõrapärane nimetus ENSV Riiklik Etnograafiamuuseum (1952–1988). Tähtis oli aga see, et kogud olid alles, dr Mannineni juhendamisel loodud kogude süstematiseerimisviis püsis ja muuseumi kollektiivis säilis vähemalt kuni 1950. aasta „koodanlike natsionalistide“ nõiajahini mõndagi raadiaegsest vaimust (Luts 2001: 58).

Kui 1958. aastal sai muuseumi direktoriks etnograaf Aleksei Peterson, seati prioriteediks kogumistöö ja näitusepinda järjest vähendati. Nii oli aastatel 1971–1994 näituste tarbeks vaid üks 110 m² saal, mis võimaldas korraldada väga väheldasi lühiajalisi näitusi. Päris sageli võis kuulda näitusekülastajate nurinat: „Kas rohkem polegi?“ (Kaelep 1999: 21). Ruuminappust püüti korvata „kultuur-massilise tööga“, mille sisuks olid suures osas siiski eestlaste endist eluolu ja teisi rahvaid tutvustavad kooli- ja avalikud loengud, kus näitlikustamiseks kasutati sageli ka muuseumiesemeid. Muuseumi muutunud tähendusi analüüsides konstateerib aga Heiki Pärdi: „Säilitanud vana sisu, jätkas ERM võõra nime all, võõras majas ja võõra ideoloogia surve all sisuliselt siiski „eesti asja“ ajamist“ (Pärdi 1994: 32).

Eesti Rahva Muuseumi otsingutest ja valikutest taasiseseisvumise ajal

Raadi mõisa maadele rajatud nõukogude sõjaväelennuväli oli aastakümneid keelutsoon, mille nimetaminegi, eriti välismaalaste juuresolekul, tõi kaasa sekeldusi. Sellega tuli leppida. Alles 1980. aastate lõpu uus ärkamisaeg ja rahvuslikkuse puhang hajutasid okupatsioonija apaatia. Nõukogude Liidu muutunud poliitika ja

[4] See aastal 1892 Vladimir Lunski poolt rahukohtule projekteeritud hoone (Siilivask 2006: 112) on jäänud muuseumi peahooneks tänaseni.

[5] Etnograaf ja õppejõud Arved Luts (1929–2005) töötas aastatel 1958–1972 ENSV Riiklikus Etnograafiamuuseumis ja tundis isiklikult enamikku tolleaegsetest muuseumitöötajatest. Seetõttu on artiklis „Avanäitusest esimese püsiekspositsioonini. Eesti Rahva Muuseumi näitused 1945–1950“ (Luts 2001: 37–66) lisaks allikmaterjalidele tuginevale faktirohkusele ka ajastu ja olude tundmisest tulenevaid autoripoolseid kommentaare.

perestroika võimaldasid muuseumi juhtkonnal 1986. aastal saavutada loa, projekteerimaks muuseumihooned Raadile. 1988. aastal taastati muuseumi endine nimi, vallandusid miitingud ja kampaaniad Raadi territooriumi sõjaväest vabastamiseks ning iseseisvuse taastamise püüdlustes sai Eesti Rahva Muuseumist taas rahvusaa-te sümbol.

Eesti ühiskonna üldine ohutunne ja mure kultuurivarade julgeoleku pärast kasvas pärast vabariigi taastamist 1991. aastal veelgi, sest võõrväed paiknesid ikka veel Eestis ja vastaspool väljendas oma seisukohti väga agressiivselt. Unistuste kättevõitmine oli asendunud nende kaitsmisega. Rahvusmuuseumi asukoht Raadi sõjaväelennuvälja külje all näis liiga riskiderohkena. Piiride avanemisega kujunenud suhtlemine muu muuseumimaailmaga näitas aga, et aastatel 1987–90 projekteeritud maja oli moraalselt vananenud nii vormi kui ka sisu poolest juba enne ehitusega alustamist. Nõukogudeaegsed materjalid, tehnoloogiad ja seadmed ning klassikaliseks kujunenud etnograafiliste teemade kaupa jaotatud esemeväljapanek tuhandetel ruutmeetritel poleks enam kedagi rahuldanud. Seepärast tuli valida, kas paigata ja kohendada alustatud riskantses kohas või alustada uuega ning 1992. aastal muuseumi direktoriks valitud Tõnis Lukas tegi ettepaneku loobuda ERMi asukohast Raadil.

Kuna arvamused muuseumile sobiliku asukoha suhtes olid vastandlikud, võeti see põhjalikuks kaalumiseks. ERMi nõukogu koosolekul 22. märtsil 1993 hääletas nõukogu 8 liiget 13st Veski-Liivi-Vallikraavi-Näituse tänavate vahelise asukoha ja 5 liiget Raadi poolt. Vastava soovitusena otsustati saata dr Jüri Linnus ERMi uue hoone asukoha määramise komisjoni koosolekule nõukogu arvamust esitama (Sikka 1994b: 295–296). 2. juunil 1993. aastal otsustas kultuuri- ja haridusministeeriumi poolt moodustatud komisjon, mida juhtis minister Paul-Eerik Rummo, 10 häälega 13st Eesti Rahva Muuseumi uue ehitamise hoone kesklinna (samas: 298–299). Nimetatud asukoha pooldajate jaoks oli oluliseks argumendiks kesklinna väärtustava ja lihtsalt ligipääsetava ühtse kultuuritsooni kujundamine. Sellesse kuulunuks linna ajalooline süda ülikooli, arhiivi, raamatukogude ja mitmete muuseumidega. Riigi majandusliku vaesuse taustal nähti kompaktse territooriumiga asukoha eelisena hilisemate eksploatatsioonikulude minimeerimise võimalust. Eesti-siseselt korraldatud arhitektuurivõistluse võitis Ra Luhse ja Tanel Tuhali projekt „Põhja Konn“.

Ülirahvuslikult meelestatud ringkondadele tundus aga Raadile alternatiivne asukoht rahva reetmisena ja rahvusvahelise olukorra stabiliseerumise järel on 1993. aasta otsus taas ümber muudetud ja uue rahvusvahelise võistluse võitnud projekti „Memory Field“ järgi käib endise Raadi mõisa avaratele väljadele Eesti Rahva Muuseumi uue maja hoogne projekteerimine. Paralleelselt sellega kavandatakse hoonesse ulatuslikke eesti ja teiste soome-ugri kultuuride püsinäitusi.

Näitusemaja on väikesemahuline vahevariant enne uut maja

Juba 1992. aastal jõuti otsuseni, et noore vabariigi majanduslikku surutist ning muuseumi ees seisvaid keerulisi ülesandeid arvestades vajab muuseum enne suuri kulutusi nõudva uue maja ehitamist väikesemahulist kiiret vahevarianti (Sikka 1994a:

270–271). Eesmärgid olid järgmised: 1. Muuseumi kollektiiv vajab püsinäituse tegemise ja sellega töötamise kogemust; 2. Püsinäitust erineva temaatikaga ajutiste näitustega laiendades tekib võimalus katsetada uusi ideid, uut meetodikat, uusi tehnoloogiad ning materjale; 3. 1980. aastate lõpus „uuel ärkamisajal“ lahvatanud huvile tuleb kiirelt reageerida, andes rahvale võimaluse tutvuda ERMi rikkalike varadega, esitades rahvakultuuri kaasaegsest ja avaramast vaatenurgast; 4. Tutvustada väliskülalistele poliitiliste sündmuste valguses huviobjektiks tõusnud Eesti kultuuri.

See tähendas seni äärmiselt piiratud ja pärsitud suhtlusvõimalustele vähemalt esmaste arengutingimuste loomist ja muuseumi erinevate funktsioonide tasakaalustamist. Näitusemajaks sobiliku hoone otsingutel oli valik langenud J. Kuperjanovi tänav 9 paiknevale Raudteelaste Klubi majale, mis anti ERMi käsutusse vastava lepinguga 4. jaanuaril 1993 (Sikka 1994a: 266). Selle, ehitusregistri andmetel 1963. aastal valminud hoone puhul nähti mitmeid soodsaid parameetreid: kiirlahenduseks optimaalne suurus (üldpind 1772,5 m²), soodne asukoht ERMi peamaja ja hoidlate ning kesklinna läheduses, kuid samaaegselt saastavast suurliiklusest eemal. Hiljem selgus, et ka paiknemine ilmakaarte suhtes oli positiivne stabiilse mikrokliima saavutamiseks – lõunaküljel paiknev fuajee on suvise kuumade päikesepaiste ajal suurepäraseks puhversooniks püsinäituse ruumidele, mis asuvad põhjakaares.

Püsinäituse „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“ koostamisest ja näitusemaja käivitamisest

Eeldused

1980. aastate lõpu vabadusihaluse eufooria tõi kaasa erakordse huvi rahvakultuuri vastu. Ühe näitena võiks tuua folkloorifestivali Baltica'89 raames toimunud soomeugri rahvakunsti näituse Tallinnas Eesti Näituste peapaviljonis, mida külastas kuue nädala jooksul ligi 60 000 vaatajat, mis oli väga ootamatu arv.⁶ Muuseumikollektiivile sisendas sellise suuremahulise näituse õnnestumine enesekindlust ja usku oma suutlikkusesse ning püsinäituse tegemise võimalusse suhtuti rõõmsa innukusega.

Lisaks publiku ootustele ja näituse töögrupi valmisolekule olid ülevaatenäituse koostamise peamisteks eeldusteks mitmekülgsed kogud ja vastavate teemade läbiuuritus. Aja jooksul on kinnistunud arvamus, et Eesti Rahva Muuseumi kogud – esemed, fotod, joonised, arhiivid, filmitud materjalid – on rohkearvulised, rikkalikud ja mitmekülgsed. Süvenedes selgub aga kainestav tõsiasi, et väga paljud teemad ja perioodid on uurijate poolt käsitlemata ning vastavad kogud on kas kasiinad või puuduvad üldse. Samas ilmneb erinevate perioodide kogumisideoloogiad,

[6] See oli ERMi eestvedamisel seni korraldatud näitustest suurim: 2000 m² suurusel pinnal oli eksponeeritud 5000 eset, hulgaliselt fotosid ja kaarte. Näitusel, mis sündis kaheksa soomeugri muuseumi ühistöös, oli väljapanek kõigi soomeugri rahvaste rahvakunstist. Näituse aega pikendati külastajatetulva tõttu pretsedenditult kolme nädala võrra (Reemann 1994: 60–74).

kogude moodustumist ning rahvateaduse suundumusi analüüsidest erinevaid iseloomulikke tendentse.

ERMi algusaastate kogumine oli sisult entusiastlik vanavara päästeaktsioon, mis tänu korjamistoimkonda juhtinud Kristjan Rauale ning kunstnike suurele osalusele tõi kokku väärtusliku rahvakunstikogu, mis võimaldas Helmi Reiman-Neggol uurijana juba 1918. aastal rahvakunsti olemust iseloomustades tänaseni tähelepanuväärseid üldistusi teha. Läbi muuseumi aastasaja on need esemed oma iluga ikka külastajaid lummanud ja vaimustanud. Ometi võib tolle aja korjanduste puuduseks pidada valiku ühekülgset ja taustinfo lünklikkust. Kuna huvituti eelkõige esemetest, mitte inimesest, on hiljem kuraatoritel olnud usaldusväärse konteksti loomine päris keeruline.

Teisel ja kolmandal kümnendil arenes muuseum tähelepanuväärselt nii museoloogilisest kui ka rahvateaduse aspektist. ERMi direktorina rakendas dr Ilmari Manninen kaasaegseid meetodeid nii väljapaneku, kogumise, kogude süstematiseerimise kui ka teadustöö vallas. Kuna tüpoloogilis-paikkondlikku printsiipi peeti väga oluliseks, siis eriti suure tähelepanuga jälgiti kogumisel esemete päritolu ja nende valmistamisega seonduvat. See kajastus ka kogude uuendatud süstemaatikas ja enne Teist maailmasõda ilmunud rahvateaduslikes ülevaateostes, monograafiates ning arvukates artiklites, mille enamik on avaldatud 1925. aastast ilmuma hakanud ERMi aastaraamatus. Esem uurimuslik lähenemisviis saavutas tõeliselt kõrge taseme ning mitu hilisemat Eesti etnograafide põlvkonda järgis seda suunda – kuid paraku on autoriteetsetest raamidest raske loobuda ka siis, kui need uutest oludes kitsaks jääma kipuvad.

Nõukogude ajal tuuris ka eesti ajaloo teadustes marksistlik-leninlik uurimismeetod. Ometi peab 34 aastat ERMi direktoriks olnud Aleksei Petersoni kiituseks tunnustama, et eriti kogumistöö valdkonnas lähtuti pigem Mannineni-aegsetest põhimõtetest ja meetodikast kui nõukogulikest politiseeritud ettekirjutistest. Kuigi üldiselt peeti muuseumi väga konservatiivseteks asutusteks, alustati Eesti Rahva Muuseumis 1960. aastate teaduslik-tehnilise progressi vaimustuses rahvakultuuri filmimisega ja elektroonilise andmetöötusega TRÜ arvutuskeskuse raali abil. Kogumistöö prioriteediks seadmine tõi tohutut allikmaterjali rehemaja ja teistegi elamutüüpide ja -sisustuse, elatusalade, rahvarõivaste ja rahvakunsti kohta, kuid ilmunud kirjutised jäid siiski enamasti esem uurimuslikeks käsitlusteks, mida ideoloogilise korrektsuse tagamiseks oli võrstsitatud sotsiaal-poliitiliste löikudega. Ka 1970.–80. aastate suund kaasaja uurimisele ei toonud kaasa uut metodoloogiat ega märkimisväärset keskendumist inimesele ja seetõttu ei jõutud ka uute teoreetiliste seisukohtadeni.

Eeltoodut kokku võttes rõhutaksin, et näitust koostades tundsin kõige suuremat puudust mitmete teemade, eriti just mõjusid ja muutusi käsitlevatest uenduslikest uurimustest. Väita, et teaduslike meetoditega põhjendatud käsitlused ja sisulised järeldused mõjutavad ülevaatenäituse kui kultuurimudeli või -konspekti koostamist väga olulisel määral, on tõesti väga triviaalne. Lihtsatele asjadele pööratakse elus ikka teenimatult vähest tähelepanu ja seejärel takerdutakse korduvalt.

Kontseptsioonist, ehk mida me kavatsesime

22. märtsil 1993. aastal, samal ERMi nõukogu koosolekul, kus otsustati uue maja asukoha küsimus, arutati ka näitusemaja püsinäituse põhimõtteid ja kiideti need heaks. Näituse koostamine seati eesti etnoloogia osakonna ning kogu töögrupi juhimine sama osakonna juhataja ülesandeks. Seega olin nõukogu poolt kinnitatud töögrupi juhiks ning edaspidi konkretiseerisime ja täpsustasime plaane. Aprillis toimunud ERMi 35. teaduskonverentsil tutvustasin asjatundjate laiemale ringile näituse kontseptsiooni ja muuseumi eesmäärke näitusemaja käivitamisel.

ERMi näitusetegevuse ja Eesti ühiskonna ootuste lühianalüüsile järgnes ülevaade püsinäituse põhimõtetest ja üldkavast: 1. Püsinäitus „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“ on väikesemahuline ülevaatenäitus Eesti kultuurist ja selle muutumisest. 2. Väljapaneku koostamise aluseks on mentaliteediajalooline meetod. 3. Valdavalt esitatakse kooslusi, mitte üksikesemeid, võimalusel lavastuslikku laadi väljapanekut kujundades. Kuna klubihooneks projekteeritud maja ruumide diktaat näituse struktureerimisele on suur, on otstarbekas näitus planeerida neljaosalisena. Talupoeglikku elulaadi kajastavate osade „argielu“, „pidu ja tähtpäevad“, „paikkondlikud eripärad“ sihiks on interpreteerida eesti kultuuri teemakesksete kooslustena. Esemete ja teemade valik tuleneb ERMi kogude iseloomust, kus domineerivad eesti talurahvakultuuri 18. sajandi lõpust kuni 20. sajandi alguseni pärinevad materjalid (Reemann 1993: 56–62).

Planeerides taluelu mudelit, kavandasime „**argielu**“ keskmeks rehemaja, mis veel 19. sajandil oli taluelu südameks (üldisemalt võttes on ju rehielamu eesti kultuuris üks vähestest ainulaadsetest nähtustest üldse). Rehemaja elusuuruses fragmendid rehetoa, rehalast ja kambri pidid esitama vastavate ruumide jaotust, otstarvet ning võimaldama seal leiduva majakraami ja tööriistade vahendusel selgitada taluraha elamisviisi. Tiiruna selle ümber plaanisime eksponeerida erinevate elatusaladega seotud esemeid, mille abil sinne rahvas põhjamaistes oludes toime tuli.

„**Peo ja tähtpäevade**“ võtmeküsimuseks oli – kuidas esitada vaimset läbi materiaalse. See, et maarahvas ei tajunud aega linearselt, vaid aastaringidena, et aastate kogunedes sai inimese eluring täis, pidi kajastuma ka väljapanekus ning elu pühaliku ja peidus poole jätsime pigem muistsete kirjade-mustrite kui seletavate tekstide kanda.

Et saali kõrguseks oli 6 meetrit, sündis mõte ehitada diagonaalselt üle väljapaneku kulgev rõdu, saamaks juurde eksponeerimispinda ning võimalust näituse paremaks liigendamiseks. See idee tekitas esialgu võõristust, kuid osutus mõistlike kulutustega tehniliselt suhteliselt lihtsasti teostatavaks ning mingist hetkest peale tundus niisugune lahendus kõigile täiesti iseenesestmõistetava ja loomulikuna. Rõdul paikneva „**paikkondlike eripärade**“ rahvarõiva- ja rahvakunstiväljapaneku otsustasime jaotada rangelt ajaloolis-etnograafiliste valdkondade printsiipi järgides. Rikkalikust rahvakunstikogust suurt hulka esemeid sahtelvitriinidesse paigutades, lootsime ka rariteete vaataja ette tuua – neile sääst vaid ja ohutuid tingimusi luues. Rahvarõivad otsustasime mannekeenide selga panna, et allikmaterjale ja uurimistulemusi maksimaalselt ära kasutades võimalikult autentseid komplekte ja nende

kandmisviisi esitada. Sellesse väljapaneku ossa planeerisime ka rannarootslaste ja peipsiäärsete vanausuliste venelaste talupoeglike subkultuuride vitriinid.

Väljapaneku „**mõjud ja muutused**“ interjööride ja tiheda fotojada eesmärgiks seadsime kõrg- ja mõisakultuurist sünenenud ning ajaloosündmustest põhjustatud muutuste ning 20. sajandi jooksul järjest süveneva linliku mentaliteedi ilmingute vahendamise. Selles väheldases ruumis lootsime ilmselt liigse optimismi ja pretensioonikusega pikkade seletavate tekstidega ära rääkida kõik olulisema, mis siinse kultuuriga aegade jooksul on toimunud. Selle väljapaneku osa kohta on hiljem avaldatud ka kõige vastakamaid arvamusi.

Kontseptsiooni ja plaani lisadena koostasime kohe ka muuseumipoolsed täpsustatud lähteandmed, mis algasid ettekirjutustega säilituslike keskkonnatingimuste loomiseks ja jätkusid teemade esemete loeteluga struktuuriüksustes (sein, poodium, vitriin).

Meeskond

Näituse meeskond kujunes töö käigus. (Töögrupi täielikku koosseisu vt Sikka 1996: 239–241.) Peale raudteeklubi üleandmist, kui asusime püsinäituse ideekavandeid koostama, võisid kõik ERMi teadustöötajad esitada oma personaalse kava, kuid osalemine oli vabatahtlik. Juba 1993. aasta veebruari lõpus arutati kavad osalenute juuresolekul praeguste näituseruumide kohtades läbi ja tehti valik. Seejärel asus eesti etnoloogia osakond kui töögrupi tuumik kontseptsiooni koostama ja teemasid täpsustama, mille resultaati esitatigi nõukogu eelpoolnimetatud koosolekul.

Muuseuminäituse töögruppi peaksid kuuluma kuraator, konservator ja arhitekt-kujundaja, kelle koostöö tulemusena saab sündida sisuliselt, säilituslikult ja esteetiliselt terviklik lahendus. Suuremahulise töö puhul vajab iga alljaotus väiksemat või suuremat meeskonda. Et püsinäitus „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“ pooleteise aasta jooksul ette valmistati ja eksponeeriti, oli suuresti tänu töögrupi tuumiku moodustanud eriti rahvakunsti ja rahvarõivateemade mahukate ajutiste näituste tegemise kogemusega kuraatoritele ka üldine ajastu meeoludest tulenev entusiasm. Kuigi muuseumi oli lisandunud noori ja uuendusmeelseid etnolooge, lisaks kaasasime üliõpilasi ja vanu vastavat teemat uurinud kolleege, nappis spetsialiste ning mitmetest teemadest loobumine ja näituse kontseptsiooni mugandamine selliseks nagu see reaalse väljapaneku puhul näha on, tulenes ka vastavat teemat valdavate kuraatorite puudumisest. Probleemid kerkisid argielu, eriti aga kultuurimuutuste käsitlemisel ja kajastamisel, kus sageli pidime tuginema intuitsioonile, mitte uurimustele.

Säilitusliku aspekti paljud õnnestumised tulenesid kindlasti ERMi konservatorite pädevusest ning väga asjaliku erialakirjanduse olemasolust, mis tänu ERMi headele suhetele oli saadud mitmetelt lääne kolleegidelt. See võimaldas probleeme näha ja õnneks paljuski ka ennetada. Samas jäid restauraatorite ülesandeks realne eksponeerimine, mis vastavate vahendite ja materjalide puudumise tõttu tihti vaevalist lisatööd nõudis ja ka mitmed lavastuse loomisega seotud praktilised tööd, näiteks mulaažide tegemine elatusalade väljapanekute ilmekamaks muutmisel. Es-

makordselt katsetades kogetakse aga nii loomingulisi väljakutseid kui ka hilisemat kriitikat.

Kujundaja leidmine oli tagantjärele vaadates tõesti suur vedamine, sest Tea Tamelaane mitmedki julgelt eksperimenteerivad kujunduslahendused on osutunud oma ajast eespool seisvateks ja ilmselt näituse pikaajalisusele suuresti kaasa aidanud. Küllap ERMi kogemuste ajal on hiljem firmana Laika, Belka ja Strelka tegutsema asunud sõpruskonnast saanud enamiku Eesti väljapaistvamate püsinäituste kujundaja. Püsinäitusest väljapoole jääva osa sisekujundajaks kutsuti Uko Künnap firmast U-Disain, kellel on õnnestunud luua maja arhitektuuriga kooskõlas olev minimalistlikku laadi rahulik ja stiilne keskkond.

Praeguseks on Eesti muuseumides jõutud mõistmisele, et juba näituse ettevalmistamise faasis on vajalik kaasata neljaski osapool – didaktik-pedagoog. Nime-tamine on tähenduse omistamine: 1994. ja 1995. aasta ERMi aruannetes loetletud levi- ja nõuandeosakonna töötajate hulgas on 2 giidi ja 1 metoodik. Pedagoogidest hakati seoses muuseumidega järjest jõulisemalt rääkima alles üheksakümnendate aastate teisel poolel. Et Eesti muuseumipedagoogika oli ERMi püsinäituse tegemise ajal alles eos, jaotus didaktiline aspekt töögrupi õlule ja nii mõnigi vajakajäämine sai seletuse alles siis, kui näitusega oldi mitmed aastad tegutsetud.

1994. aasta olud: võimalused, vahendid, valikud

Seatud eesmärged ja koostatud plaane tuli hakata teostama segases ja pidetus majanduslikus olukorras. Hulk varem toiminud struktuuriüksusi ja ettevõtteid, nagu näiteks kunstitoodete kombinat ARS, kus veel mõne aasta eest tõhusalt näituste kujundusi produtseeriti, olid lagunened või vaevu hingitsemas. Idast läände ümber orienteeruv kaubandus oli alles lapsekingades ja vastloodud firmades polnud professionaale, kes oleksid suutnud uusi materjale, vahendeid ja tehnoloogiaid asjatundlikult soovitada. Usaldusväärsete partnerite leidmine enesekindla paljusõnalisuse hulgast oli keeruline. Kuid ERMi oma kollektiivi põhjal moodustatud töögrupi kõrvale, kelle ülesanne oli maja sisu ettevalmistamine, tuli leida meeskonnad maja ekspertiisi, projekteerimise, kujundamise, ehituse ja ekspositsiooni teostamise jaoks.

Ehitusdirektoriks kutsuti Toomas Määrmann, kelle õlule langes enamik ehituse ja ka ekspositsiooni ehitamisega seotud valikuid ja ka vastutust. Muuseumi rahaliste võimaluste juures oli Lõuna-Eestis juba maineka AS Linnaehituse (leping alates 9.12.1993) ehitajaks kutsumine uljas, aga tulemuse seisukohalt igati õnnestunud ja õige valik – tegemist oli innovaatilise, kuid ometi ka aateliselt meeletatud partneriga.

Õnnestumiste kõrval tuli ette ka suur hulk täbaraid olukordi ja probleeme nii projekteerimisel kui ka mitmete allhangetega. Kirjeldaksin mõningaid eksponeerimisvahendite soetamise ja näituse keskkonna loomisega seotud hädasid.

Väljapanekuks valitud esemete hulgas oli märkimisväärne hulk rariteete, mida janunevale publikule ometi vaatamiseks tahtsime välja panna. Neid kallisasju pidime kaitsma kurikaelte eest, esemetele tahtsime luua võimalikult säästvad tingimu-

sed. **Vitriinid**, erikujulised ja ülisuurte klaasidega, tuli valmis teha meie poolt ettekirjutatud valgustustingimustele vastavalt ja materjalide suhtes norivana tundunud piirangute põhjal. Firmas Sarkop valmisid lõpuks suurvitriinid, mis tänini tõhusalt toimivad ja vaid pisiprobleeme on tekitanud (vähene hermeetilisus ja koikindlus). Konservatorite vahepeal sünenenud mure luminesentsvalgustite pärast osutus aga ultraviolettkiirguse mõotmisel alusetuks, sest need olid meie endi poolt vastavalt erialakirjanduses soovitatud karakteristikutele nõutud ja tellitud. Kastvitriinide lükandsahtlitega tuli Sarkopi meistritel aga läbida mitu vigadest õppimise voo: küll vajusid ära lükandsahtlid, küll libisesid esemed inertsist taha serva hunnikusse, küll muutusid kahtlaselt ohtlikuks kokkusilikooneitud klaaskatted. Muuseumi imelikud soovid olid sellele firmale pigem huvitavaks väljakutseks ja korrektiivid tehti mõistmise sõbralikus vaimus. Kuid hoolikalt silutud naturaalsest kasevineerist libedad sahtlipõhjad, mida me ise olime soovinud, tuli meil naturaalse pestud puuvillriidega katta. Lõpptulemus on peaaegu normaalne – pärast seda, kui lapsed on väga hoogsalt sahtleid kasutanud, on mõned nõõpnõeltega riide külge kinnitatud esemed siiski tahapoole nihkunud.

Valgustus on näituse keskkonna loomisel väga tähtsas rollis: rõhutades olulist ja tekitades soovitud meeleolu, nii et valgustundlike esemete säilitustingimused oleksid tagatud. Kuna alltõõvõtja firma käsutuses olid kaubamaja- ja klubilaadsete ühiskondlike hoonete valgustusnormatiivid, oli meiepoolsete nõudmistega õigust tarvis korduvalt põhjendada ning seejärel nende täitmist jälgida. Oli reaalne oht, et avamisel on üks osa väljapanekust lauspimeduses, sest nõutud valgusteid ei õnnestunud õigeaegselt tarnida, suures saalis oluks aga valge kui kaubamajas, sest elektrikutele tundus nii õigem. Kujundusefektse sümbolina mõeldud gooti aknakaar jääb näitusele sisenejale tänaseni enamasti märkamatuks, sest paigaldatud lülituskeem ei võimalda aktsentueeritud valgust. Seda ehituse käigus tehtud möödalaskmist pole hiljem olnud võimalik heastada. Tahaksin rõhutada, et valgustuslahenduse peaks looma museaalide säilitusnõudeid tundev valgustuskunstnik ja tehnilise teostuse professionaalne firma.

Selle aja näitusekujunduses oli moes emotsionaalselt **lavastuslik laad**, mis eelpoolnimetatud Rootsi ajaloonäituste projekti (Lindqvist 1994) ja Helsingi Linna muuseumi näituse „Mälestused“ eeskujul meidki tiivustas. Et jõukates riikides on teised tehnoloogilised ja rahalised võimalused, me esialgu ei tahtnudki arvestada. Olukord muutus meie jaoks keeruliseks, kui viimases hädas leitud teostajale oli tarvis peensusteni täpsed lähteandmed kätte anda. Mõtelda on mõnus – aga kuidas konstrueerida mannekeenid, realselt üles ehitada rehemaja ja aida fragment, rajada argielutasandilt kõrgemale tõusev kiviaiaga piirnev tee, teostada tõetruu maketi alus (mitu hoonetekomplekti oli varasemast ajast õnneks olemas) ja katta poodiumid mulaažidega, mis jätkaks mulje põllust ja karjamaast, metsast ja mererannast – kui sedalaadi asju on siin maal varem tehtud vaid teatri ja kino jaoks. Lavastusliku keskkonna loomine reaalsete võimaluste (või pigem olematute võimaluste) pinnalt oli näituse ettevalmistamisel kindlasti üks murettekitavamatest, aga samas ka loominguilisematest tegevustest.

Hästi esitatud väljapanek peaks esemetele looma mõistetava konteksti ja interpretatsiooni keskkonna, püsiekspositsioon vajab ajutiste näitustega võrreldes siiski

rohkem ka sõnaliselt selgitusi. Ettevalmistuste sisulise osa kõige keerulisem probleem oligi meie jaoks näituse tekstide hulga doseerimine ning esitamine. Liiga palju infot väsitab ja külastaja huvi kaob sootuks. Kuid alati leidub keegi, kelle jaoks teavet on liiga vähe. Kunst on esitada hästi loetavaid tekste, mis samaaegselt jääksid diskreetselt märkamatuks, ei rikuks üldvaadet ega takistaks eksponaatidesse süvenemist. Meenub näituse „Aika“ kuraatori kirjeldus sellest kuidas nad tekste kolm korda ümber vahetasid neid lühendades ja loetavamaks sõnastades. „Ühe näituseteksti maksimum on 14 rida,“ kinnitas ta oma kogemust teksti mahu kohta. Ka ERMi praeguse püsinäituse tekstid said uue sajandi algul muudetud: nende pikkust vähendatud ja paiguti valulev-rahvuslik alatoon märksa asjalikumaks silutud. Siiski mitte piisava tulemuslikkusega, sest info edastamise kohta kostub etteheited tänaseni. Uue meedia kasutusele tulekuga on põhimõttelised võimalused lisa- ja taustteabe esitamiseks tõenäoliselt piiramatud – kammitsevateks teguriteks saavad eelkõige asjatundlike tegijate leidmine ja raha. Tol korral koosnes ERMi infotehnoloogiline riistvara neljast äbarikust arvutist ja ühest pruugitud paljundusmasinast.

ERMi **rahalist vahendit** olid ka tolle aja kontekstis kasinad, kuid tookordse majanduskriisi olukorras oli ehitamine tegelikult väga odav. Kokku tehti näitusemaja kahe etapi raames (esimese ja teise korruse remont püsi- ja ajutiste näituste ruumides koos väljapanekutega, kogu maja akendevahetus) töid 3 782 306 krooni eest (Sikka 1996: 234). Kui hinnataset võrrelda näiteks tolleaegse teaduri palgaga, mis on selle aja jooksul 8 korda suurenenud, on ka ehitusmaksumuse kümnega korrutatud summa tänapäeva mõistes ikka päris väike. Kokkuhoiu tõttu tuli mõnedel puhkudel siiski hiljem ka kahjusid kanda. Tekstide ja fotode väljapanek oli uuele ja õhukesele materjalile ehk kapaplastile kleebitud ja käsitsi kiletatud. Et raamide tellimiseks raha polnud, kinnitasime väga kergena tundunud plaadid kahepoolsete teipidega otse värvitud seintele. Millegipärast jäi osa neist püsima, osa kukkus alla ja deformeerus ning mõne aasta pärast raamisime planšetid alumiiniumraamidesse. Ilmselt ruumide mikrokliima muutustest tulenevalt muutsid mõned fotod ajapikku värvi, nii et olime sunnitud kogu infoosa uuendama. Eriti vaevaliseks osutus ekspositsiooni kaitsmine, kui osa seinu, kust teibid olid värvi maha koorinud, üle värvida tuli. Siit järeldus, et püsinäitust tehes on otstarbekam eelistada kallimaid, aga vastupidavaid materjale. ERMi püsinäituse ja näitusemaja kogemustest uute olude esimese katsejänesena võisid õppida ja parimat välja sõeluda ka paljud teised Eesti muuseumid, kus järgnevatel aastatel uusi väljapanekuid loodi. Nende põgusate näidete kokkuvõtteks võiks aga rõhutada, et suuremad kogemused ja vastava teema põhjalik tundmine ning erialakirjanduse kättesaadavus loovad eeldused ennetada möödalaskmisi ka uuenduste katsetamisel. Lihtne reegel on, et ka kompetentsetelt ja usaldusväärsetelt partneritelt peab oskama õigeid asju küsida, kehvel juhul tuleb vajalikke lahendusi enesekindlalt nõuda.

Kuid tehnikal saab sisu loomisel olla vaid abistav roll, primaarseks jääb ikkagi näituse töögrupi oskus kultuuri vahendada. Mõistagi tuleb erinevalt läheneda külastajale teisest kultuurist ja oma rahva hulgast. Avar tegevusväli on seejuures didaktikatel, kes suudaks professionaalselt vastata küsimusele „kuidas?“ ja planeerida väljapanekut nii, et vaataja seda adekvaatselt mõistaks. Tuleb aga tunnistada, et Eesti muuseumides 15 aastat tagasi didaktilisest aspektist lähtuva sihikindla ana-

lүүisiga ei tegeletud – lahendused leiti enamasti intuiitiivselt kuraatori ja kujundaja ühistööna. Kultuuri vahendamine on nii võõrkeelsele külastajale kui ka sama keele valdajale, kel teemast vähe aimu, asja selgitamine, mille puhul tõlkes võib mõndagi kaduma minna. Eksponeerimisperioodil olid küsimused sellest, kuidas kodueestlane ja kas tingijaapanlane asjast aru saab, paljukorratud käibefraasideks.

Poolt ja vastu

Kindlustunne oma riigi püsimises ja rahva elujärje paranemine on oluliselt mõjutanud suhtumist muuseumi. Juba üheksakümnendate aastate lõpus oli märgata küllastajate hoiakute ja ootuste muutumist kriitilisemaks ja nõudlikumaks, üha rohkem oodati muuseumilt mängulisemat ja loomingulisemat lähenemisviisi, aga ka meelelahutust. Püsinäituse vastukajad ja näitusemaja kolmes ajutiste näituste saalis kolme aasta jooksul toimunud väga eriilmeliste näitustega esile kerkinud probleemid ja küsimused ajendasid näitusesetevuse erinevaid aspekte analüüsima. 1998. aastal toimunud ERMi 39. konverentsil „Mida teha asjadega?“ (*Teesid* 1998) ettekannetes käsitleti esemetega seonduvat konteksti ja tähendusvälju ning vaimse maailma avaldumist esemetes. Konverentsi sõlmpunktiks oli aga küsimus, kuidas seda kõike kogusid komplekteerides ning eksponeerides mitte kaotsi minna lasta. 1999. aasta konverentsi teema oli küll laiahaardeliselt „Maa ja linn“ (*Teesid* 1999), kuid ka seal tegeldi „Eesti Rahva Muuseumi kohaga kultuurimaastikul sajandi lõikes“ (selline oli Piret Öunapuu ettekande pealkiri). Ülevaate 177 ankeedi täitnud küllastaja hinnangutest näitusemaja tööle ja püsinäitusele ning ettepanekutest edaspidiseks tegi muuseumi giid Merike Toomas. Selle 1997. aastal korraldatud küsitluse kaudu saadi vastuseid ka üldist laadi küsimustele: miks muuseumi tullakse, kust saadakse vastavat infot ja mida oodatakse muuseumilt kui kultuuriinstitutsioonilt üldse (Toomas 2001: 210–216). Sama konverentsi ettekandes „ERMi uue maja püsinäitus: ootused ja lootused“ tegin kokkuvõtte püsinäituse „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“ kohta käivatest hinnangutest. Ettekande allikmaterjalina kasutasin ERMi külalisteraamatuid, kolleegide küsitlemisel saadud vastuseid (9 kirjalikku vastust ja vestlusmuljed), püsinäitusel küllastajate jälgimisel täidetud vaatlusmaterjale (73 tk) (ERM A f 1, n 7-5, s 1) ja Tartu Kunstikooli (nüüd Tartu Kõrgem Kunstikool) õpilaste esseesid (37 tk) (ERM A f 1, n 7-5, s 2), mida allpool põgusalt iseloomustan ja mille hulgast ka mõned näited esitan.

Külalisteraamatute sissekanded on oma olemuselt väga tendentslikud: tavaliselt asuvad kirjutama aktiivsed inimesed, kes soovivad väljendada saadud elamust, avaldada tänu (kas kogu südamest või viisakusest) või esitada oma arvamust. Enamik sissekannetest on positiivsed või kiidukõnelised. Tähelepanu väärrib vastasjaolu, et esimestel aastatel domineerinud aateliste ja isamaaliste kirjutiste autoriteks olid sageli just väliseestlased, kelles ilmselt kodumaa küllastamine kui eriline sündmus sügavaid tundeid äratas. Rahulolematust on külalisteraamatutesse kirja pandud väga harva ja siis on enamasti ajendiks olnud mingi konkreetne ebameeldivust tekitanud vahejuhtum. 1998. aastal pöördusin etnoloogidest muuseumitöötajate ja oma maja kolleegide poole küsimustikuga, milles palusin arvamust avaldada

püsinäituse kontseptsiooni, kujunduse, säilitustingimustele vastavuse ja tulemuse käivitumise kohta. Saadud vastuste laad erineb muudest arvamusalaldustest oluliselt – üldplaanis on need analüüsivamad ja kriitilisemad. Oma maja inimeste hulgas leidis vastajaid väga vähe ja mitmed soovisid jääda anonüümseks. Vestlustest töögrupis osalenute, kõrvaltvaatajaks positsioneerunute ning hiljem muuseumisse tööle asunutega saadud hinnangud erinesid üksteisest oluliselt. Esimesed kaitsesid, teised ründasid, kolmandad töid esile pigem teatavaid detaile, neid kas laites või tunnustades.

1998. aastal ja 1999. aasta alguses jälgiti püsinäituse külastajaid Prantsuse Tehnikamuuseumi meetodika eeskujul. Museoloogiaalasel täiendkoolitusel Brnos saadud idee vahendajaks oli kolleeg Heiki Pärdi. Külastaja käitumine näitusel võib väga oluliselt erineda sellest, mida museoloog oletab ja mida külastaja ise ankeedis või ka intervjuus väidab. Otsustasime vaatlajatena kasutada TÜ etnoloogia üliõpilaste abi. Koostasime vastava juhendi, instrueerisime ja vajadusel arutasime töö käigus tekkinud probleeme. Iga jälgitava külastaja liikumise ja reaktsioonide kohta tehti märkused näituse liikumiskeemile ja lisati kommentaar. Seejärel intervjueriti külastajat või paluti tal täita ankeet. Üliõpilased esitasid tehtust lühikese ülevaate: statistilise kokkuvõtte ja peamised sisulised tähelepanekud. Riina Nemvalts: „Minu arvates suurendas ja hoidis külastajate huvi alal see, et näitus oli mitmeplaaneline. Seal oli n-ö klassikaliselt esitatud eksponaate, „maja sees asuv maja“, fotode väljapanek, mänguasjad ja käsikivi, mida on lubatud katsuda ning lisaks ülevaatlikud tekstid, aitamaks nähtut vastavasse konteksti paigutada. Raske on käsitletava ekspositsiooni puhul välja tuua seda, mis külastajatele eriti näis meeldivat, kuna erineva orientatsiooniga inimestele olid südamelähedased erinevad väljapaneku osad. Osale naistele käsitööd puudutav, teistele jälle tubade sisustus. Osale meestele sepikoda, teistele õlletuba. Samuti on olulised eelteadmised meie kultuurist, nende olemasolu või puudumine. Samas jälle võrdlused külastaja oma kultuuriga, sarnasused ja erinevused nende vahel. Palju määrab ära inimeste vanus ja vastavalt see, millise näituse osaga tekib neil äratundmine, seosed omaenese eluga.“ Merle Maigre kokkuvõttest noppisin eelnevale lisaks paar huvitavat märkust: „Naised vaatasid kaua vaipu-pitse; mehed lugesid rohkem tekste. Külastajaid – nii noori kui vanu – paelusid sepavigurid, mustlaslukk ja vurr. „Tubadest läbi aegade“ oli vaieldamatult populaarseim kolmas, kaheksakümnendate alguse kamber, kus paljud kogesid äratundmisrõõmu.“ Kriitilisi märkusi tehti seletuste ja info puudulikkuse kohta. Statistika kõige huvitavam järeldus on see, et keskmiselt viibiti näitusel 42 minutit; kõige pikem külastus oli 85 minutit (naine ja mees, 21-aastased eesti üliõpilased, kellele näitus meeldis väga, eriti lükandsahtlid) ja kõige lühem 10 minutit (eesti mees, umbes 35 aastat vana, väga passiivne, intervjuust keeldus).

1998/99. õppeaastal palusin Tartu Kunstikooli rahvakunsti aluste kursuse lõpus kirjutada õpilastel essee ERMi püsinäituse kohta. Võrreldes ankeetide ja külalisraamatutega, on need arvamusalaldused märksa sundimatamad ja mitmekülgsemad, kuid mõistagi väljendavad need ühe, teatavate ühisjoontega noortegrupi arvamusi ja hoiakuid. Täiesti üksmeelne on arvamus, et seda näitust on väga vaja. „Igale rahvale, aga eriti väikesele, on oluline säilitada oma kultuuri. See süvendab enesuskku, usku oma maasse ja rahvasse,“ kirjutab 4. kursuse tudeng Eberhart. Seda

mõtet täiendab Janek samalt kursuselt: „Tänapäeva urbaniseeruvus ning globaliseeruvus ühiskonnas on järjest suurem oht sellisel väikesel riigil nagu Eesti sulada ja hääbuda suuremate riikide surve all. Kultuurilises mõttes amerikaniseeruda. Siin ongi suur roll täita ERMil, sest kust mujalt saavad eestlased (eriti linlased) ja ka välismaalased näha meie esivanemate elu-olu ja käsitööd. Hädasti oleks vaja suurt kompleksi, kus näidata ka neid varasid, mis Pauluses ja mujal hoidlates. Iga teemat ja valdkonda peaks näitama põhjalikult ja omaette ruumis. Teemakohased videod! Interneti galerii!“ Väga isiklikust vaatenurgast jõuab muuseumi kui mälu kandja tähtsustamiseni Edvard 3. kursuselt: „Mida ma tean oma vanematest? Võin julgelt väita, et tean neist peaaegu kõike. Vanavanematest 2 põlve tagasi: seda tean, kus sündisid, üht-teist koolipõlvest, elujuhtumistest vast kah... Millega nad tegelesid? Millist muusikat kuulasid? Millist tööd nad tegid? Selliseid pisikesi, aga paraku tähtsaid asju ma enam ei tea. Vanavanavanematest 3 põlve tagasi, olgem ausad, hea et nende nimegi tean. Vahel veel seda ka, kuna sündisid ja kus elasid. Kõik. Vanavanavanavanemad – 4 põlve tagasi. Ei tea mitte midagi. Mälu on üürrike! Kust leida põlvkondi liitvat ja ühendavat teavet? Seda, mis muudaks esivanemad samasugusteks luust ja lihast inimesteks nagu mina. Inimesed, kellel olid omad eelistused, lemmiktegevused, peod jne. Kõndides Eesti Rahva Muuseumi püsinäitusel, sain sellele küsimusele ka vastuse.“ Tekstiilitudeng Kelly kirjutab aga: „Paraku näeb inimene ikka seda, mida ta oskab tähele panna, mis on juba kuskil tema peas olemas, kasvõi ootusena seda või teist märgata.“

Kui lugeda tudengite arvamusi ja külalisteraamatud ning uurida vaatlejate plaanidel tähistusi külastajate reaktsioonide kohta, siis jääb mulje, et ühtedeks meelisobjektideks näitusel on interjöörid. „Eriti armas ja meelikõitev oli minu jaoks üks tuba, kus oli välja pandud tagasihoidlik voodi, kapp, vokk, kangaspuud, lapse häll ja vaibad maas – see miljöo oli nii hubane ja kodune. Mulle tulid silme ette inimesed, kes võiksid sellises toas toimetada – vanaema kangastelgedel, ema voki taga, väike laps hällis ja võib olla mõni veel vaibal mängimas. Minu jaoks on see kui tagasiside näitusel, kui see, mida ma vaatan, tekitab minus mingeid tundeid või mõtisklusi ja paneb mind vaadatava üle mõtlema“ (Ene, 2. kursus). „Väga huvipakkuv on tagumine ruum, kus on sisekujundused läbi viimaste sajandite. Kõige viimane võiks olla tänapäevane elutoasisustus, aga paraku läheks vist raskeks leida tüüpilist sajandilõpu elutuba“ (Kristel, 2. kursus). Erinevast maailmapildist ja teadmistest tulenevalt on külastajate vastuvõtlikkus ja ootused väga erinevad. Tuntud muuseumiloo on aga kirja pannud järgmise arvamuse: „Kõik, mis rahvariieetele järgneb on hall ja igav. Interjöörid on steriilsed ja igavad. Oleks võinud ehitamisega rohkem vaeva näha.“

Rõivakomplektide esitamiseks käsitööna Raplas valmistatud „mannekeenid“ on leidnud nii poolehoidu kui halvakspanu. Külalisteraamatute sissekannete ja vestluste põhjal teatri- ja kujunduskunstnikega, kes ka ise on pidanud kasutama erinevaid kaubanduslikke või poroloonist esitlusvahendeid, olid need seni Eestis kasutatutest parimad. (Hiljem tellisid mitmed muuseumid samalt meistrilt juba täiustatud varianti.) Üldiselt on aga „nukud“ saanud pigem kõva kriitika osaliseks. 2. kursuse õpilane Evelyn: „... nende isemeisterdatud nukkudega oleks võinud küll rohkem vaeva näha. Ühtäkki oleks piisanud ka sellest, kui neile rohkem inimese

Foto 2. Kaasaega iseloomustava väljapaneku puhul pidasime sobivaks kasutada lõppviimistluse kaubanduslikke mannekeene.

Foto: Art Leete. ERM Fk 2601:17

Foto 3. Natuurilähedane vahanukk oli näitust kavandades meie meelest ideaalne lahendus. Hiljem mõneks ajaks katsetuseks välja pandud „Aadu“ tekitas aga näitusel pigem nalja või muid ebasobivaid reaktsioone.

Foto: Aldo Luud. ERM Fk 2650:39

vormi oleks antud. Anatoomia poolest on küll midagi viltu.“ Proovisime järele. Mõnda aega oli meie ekspositsiooni jõululaua ääres istumas vahanukk Aadu – just kui elus inimene. Siis alles tõeline pahameel vallandus. Mitmed kolleegid nõudsid, et laseksin kuraatorina selle jõleduse kohe ära koristada, sest „kontseptsioon nägi ju ette võimalikult personifitseerimata mannekeene“. Põhikoolide õpilasi lõbustasid pisidetallid vahanuku näol, mõned vanemad küllastajad olid „elusast inimesest“ poodiumil üllatunud, mõned jahmunud. Ühel korral sattusin aga teismeliste arutelule varjatud kehaosade üle – jõuluväljapanek ja Aadu seljas olevad rõivad jäid enamikule sootuks märkamata. „Mannekeenide“ hankimise teemale oleme me ka hiljem väga palju tähelepanu pööranud, mitmeid variante ajutistel näitustel katsetanud, kuid kõigile meelepärast ja rahuldavat lahendust pole seni kogenud ja isegi vist mitte näinud.

Elevus ja rutiin

Püsinäituse „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“ avamine langes emotsionaalselt sarnasele pinnale ERMi esimese väljapaneku avamisega Raadil – tookord oldi vabanenud saksa ikkest, seekord nõukogude okupatsioonist. Mõlema näituse esimesed aastad olid kantud „meie“ ja „eesti“ eufooriast. Isamaalisus ja uudishimu tõid 1994. aasta suvel Tartus toimunud laulupeo ajal paari päeva jooksul muuseumi tuhandeid külastajaid, järgmise aasta volbriöö jutud püsinäitusel aga sellise noortetulva, et turvameestele lisaks ka tudengeid kaasati, reguleerimaks tõepoolest masside sissepääsu ja tagamaks ohutust. Näib, et püsinäitus oli esialgu mingis mõttes ventiil, mille kaudu mõneti ülekeevat rahvuslikkust välja elada.

Foto 4. Algusaastate elevus tõi muuseumi hulgaliselt väga erinevat publikut: 1995. aasta volbriööil püüdsid püsinäituse jututuppa pääseda nii tudengid, korporatsioonide vilistlased kui ka linnarahvas.

Foto: Eve Otstavel. ERM Fk 2586:12

Maailma muuseumid on järjest enam muutumas väljapanekukohast mitmekülgsete tegevusvõimalustega kultuurikeskusteks, kus näitused ja eriti püsinäitus on tihedas seoses õpi- ja töötubadega, meelelahutuse ja uurimistegevusega. Püsinäituse „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“ avamise järel asuti ERMi näitusemaja teist korrust ja seal paiknevaid ajutiste näituste kolme saali renoveerima. 1995. aasta mihkclipäeval avatud näitusesaalidega (166, 78 ja 49 m²) oli nüüd koos püsinäitusega näitusepinda 901 m²), lektoriumi ja levi- ja nõuandeosakonna tööruumidega saadi avalikkusega suhtlemiseks uued võimalused. Korrastamist jäid ootama esimese korruse fassaadi-

poolsed nurgatoad, kuhu mitme aasta jooksul üritati tulutult leida rahvusrestorani pidajat. Hea, et see nii läks. Nüüd kui selles majaosas on 1998. aastast saadik väga aktiivselt tegutsenud õppeklass, jääb üle vaid rõõmustada – Eesti Rahva Muuseumi näitusemaja on tervik, kus on loodud sisulise ja samas mitmekülgse kommunikatsiooni võimalused ja tänaseks on see väikesemahuline vahevariant kui mudel päris edukalt käivitunud. ERMi aastaraamatutes esitatud aruannete järgi oli esimese aasta 7,5 kuu jooksul püsinäitusel 11 048 külastajat, 1995. aastal oli see arv püsi- ja ajutistel näitustel kokku 17 348. Aastatel 1997–2005 on püsinäituse külastatavus statistikas eraldi välja toodud ja sellest nähtub, et 1997. aasta 16 076-lt 2001. aastal 12 689-le langenud arv jõudis 2005. aastal 18 500-ni. Suhteliselt stabiilne, isegi tõusu näitav tendents on saavutatud eelkõige tänu järjepidevale tööle koolidega, kuid kindlasti on olemas veel teatavaid reserve (näiteks Tartu külastavate turistide näol) ning turundusvaldkonna arendamiseks juba enne uue maja valmimist on viimastel aastatel ERMi turundusmeeskonda oluliselt suurendatud.

Püsinäituse uuendamine

Eelpool nimetatud konverentside ettekannetes esitatud ankeetküsitluste ja vaatluse kokkuvõtted, külastajate ja tudengite arvamused, aga eriti oma ja teiste muuseumide kolleegide hinnang püsinäituse „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“ kohta, veensid mind, et aeg on alustada näituse uuendamist. Ka sanitaarremont muutus järjest hädapärasemaks ning eksponaatide turvalisust tuli parandada. Optimaalse lähenduse leidmine ei olnud lihtne. Radikaalne mõte, et aeg on teha täiesti uus näitus, vaibus olude sunnil juba eos, sest samal ajal käis äge diskussioon ERMi uue maja ehitamise üle ja alles valminud näitusemaja lisarahastamise taotlust ei aktsepteerinud esialgu muuseumi juhatuski. 2000. aasta lõpus otsustati siiski, et nii sanitaarremont kui ka sisulised muudatused tuleb teostada, kuid kulutusi minimeerides ning mitme aasta peale jaotades. Eelarvelistele vahenditele Eesti Kultuurkapitalilt lisaks saadud toetus rehemaja kasutusekspositsiooni loomiseks oli suureks abiks ja võimaldas soetada koopiaid, duplikaate ning sisustust. Püsinäituse muutmise põhiprintsiibid, ajakava ja tööde põhjalik loetelu on kokku võetud artiklis „Eesti Rahva Muuseumi püsinäituse remont“ (Reemann 2002: 57–60). Alljärgnevalt tahan käsitleda tehtud muudatuste peamisi tulemusi ja nende efektiivsust. Püüan leida põhjusi ja seletusi, miks mõnel puhul hakkab praktikas suurepäraselt toimima tagasihoidlikult kujundatud lihtne idee, samas kui heal kunstilisel tasemel esitatud sügavamõtteline väljapanek kõlapinda ei leia ja toimima ei hakka.

Näituse sisu muutmisel oli tähelepanu keskmes teadmiste edastamise tunnetuslik aspekt. Kui traditsiooniline museoloogia käsitleb eset ekspositsioonis eelkõige vaatlusobjektina, siis tänapäeva näitusepraktikas omistatakse esemetele aina enam ideede ja kultuurilise kogemuse vahendaja rolli. Selle eesmärgi tõhustamiseks otsustasime muuta rehemaja väljapaneku aktiivse osaluse alaks, kus on valdavaks duplikaadid ja koopiad – ajastutruud esemeid, mida külastajad tohivad katsuda ja kasutada.

Foto 5. Rehetuba – vitriin, kuhu küllastajaid originaalesemete turvalisuse tagamiseks ei lubatud.

Foto: Arp Karm. ERM Fk 2623:02

Foto 6. Koopiaste ja duplikaatidega kasutusekspositsiooniks muudetud rehetuba on tõeliselt mõnus interpretatsioonikeskkond lastele, kuid üllatavalt ka täiskasvanutele.

Foto: Arp Karm ERM Fk

Tõepoolest, **rehetoa ja rehealuse kasutusekspositsiooniks muutmine** aastal 2002 elavdas publikuga suhtlemist oluliselt. Muuseumi giidide-pedagoogide poolt korraldatakse rehetoaas süstemaatiliselt väga erinevaid programme ja muuseumitunde, kus traditsioonilise taluelu põhimõtteid, mis on tänapäevases elamisviisis sootuks erinevad, on võimalik selgitada omaaegse tarbevaraga lähemalt tutvudes, nende omadusi uurides ja kasutamistki proovides. See omamoodi vitriini sisse minek loob emotsionaalse interpretatsioonikeskkonna eelkõige lastele, kuid üllatavalt mõjusalt moel ka täiskasvanutele. Rõhutada tuleb, et kasutusala efektiivsus ekspositsioonis on palju kordi suurem, kui vastavat kultuurilist märgisüsteemi on selgitamas asjatundja. Mõni aeg tagasi toimunud seminaril imestas üks saksa-eesti tõlk, kelle teadmised Eesti kohta on päris mitmekesised, et pärast eesti rahvakultuuri ülevaadet ERMi püsinäituse rehetoaas, mõistab ta eestlasi märksa paremini. Väga huvitav on olnud jälgida ka tudengite reaktsioone, kui olen kommenteerinud nende istumis- (või lebamis-) kohtade valikuid näituse rehetoaas, et kes istub laua ääres peremehe kohal, kes kolde kõrval sandikivil. Pisiasi, mis on üllatavalt lihtsal moel tekitanud valmisoleku mõista teistsugust elulaadi ja olusid, selles toimunud rollijaotust peres ning seoseid ühiskonnas. Olen märganud, et sedalaadi sissejuhatust soodustab ajastu konteksti tajumist ja aktiveerib külastajaid väljapanekuga põhjalikumalt tutvuma.

Kuid kasutusekspositsioon muu väljapaneku keskel on tekitanud ka palju arusaamatusi: mis on lubatud, mis keelatud. Esemete turvalisuse probleeme tekitas külastajate sisenemine ainult vaatamiseks mõeldud interjööridesse. Et hoiatavaid märke ei pandud enamasti tähele, olime sunnitud tellima avatud väljapaneku kaitseks valvesüsteemi, mis üle piiri astumise korral lülitab sisse helisignaali. See abivahend on osutunud päris tõhusaks, kuid otstarbekam oleks siiski vaateekspositsiooni ja kasutusala tähelepandavam eraldamine, mida tuleks planeerida aga juba ekspositsiooni loomise järgus.

Muudatuste tegemise käigus **asendasime osa teemasid**, mida süsteemset esitust järgides olime pidanud oluliseks, kuid mis tegelikkuses ei täitnud püstitatud eesmäärke või mõjusid abitult ja formaalselt, uutega või lihtsalt kõrvaldasime ekspositsioonist. Nii eemaldasime kalendritähtpäevade hulgast jüripäeva kolimisvankri ja jaanitule imitatsiooni. Teoreetiliselt on mõlemad tähtpäevad olnud eestlaste aastaringis üliolulised. Kuid kui kraami täis vanker omandas giidi seletuse ajal lepingute sõlmimise lisatähenduse ja tekitas mõistmist ning vahetevahel ka elevust, siis lattide tõstetud pada, mis pidi sümboliseerima maapinnalt kõrgemale tõstetud jaanituld, põhjustas väga erinevaid negatiivseid reaktsioone. Nimetatud väljapaneku asendasime kujundaja Tea Tammelaane poolt nutikalt välja mõeldud aastaringi kujutava rattaga, kus on esitatud nii aastaegade vaheldumisest tulenev kalendritsükkel kui ka igat päeva tähistav tahvel ühe rahvasuust kogutud ütlusega selle päeva kohta. Meie imestus oli aga suur, kui saime korduvalt kuulda külastajate vastava päeva horoskoobiootustest! Tagaseinale kujundasime eesti rahvapärase taevakaardi, mis eriti rõdult vaadates torkab oma helendavate tähtkujude ja linnuteega päris efektselt silma. Kuid sisulist süvenemist sellesse tuleb nii muuseumipoolse tutvustusena kui ka külastajate ahhaa-elamusena suhteliselt harva ette. Mulle tundub, et peamiseks põhjuseks on mõlema poole võõrandumine taevaalaotusest: linnatulede valgusreostus ei lase meil tähistaevast just sageli märgata, taevasfääril toimuvale ei

suuda osutada vanemad ja kooli astronoomiatunnid jäävad paremal juhul kohustuslikuks õpikuteadmiseks. Seega ei ole kahjuks meie innukalt plaanitud väljapanek kujunenud täheaabitsaks „vanarahva kella ja kompassi“ tundmise teel.

Põhjalikke muutusi tegime ka viimase saali „mõjude ja muutuste“ osas. Pikad seinatekstit lühendasime, konkretiseerisime ja muutsime ideoloogiliselt neutraalsemaks, vähendasime fotovalikut, fotosid paremini esile tuues. Esemeväljapanekust eemaldasime kaubanduse osa, mille eesmärk oli uuenduste leviku esitamine. Esitatud sümbolesemed oleksid vajanud aga märksa põhjalikumat lahtirääkimist ja teemale keskendumist. Interjööri muutusi käsitleva jada keskel mõjus see pigem tähelepanu hajutavalt kui kultuuriprotsesse selgitavalt. Ümberkorraldatud interjöörid, millele lisasime 1939. aasta elutoa, iseloomustavad 19. sajandi teisel poolel hoo saanud linnastumist argielu tasandil, mis on hästi hoomatav ka ilma täiendava juhendamiseteta. Oma kogemuste põhjal võin aga öelda, et interjööride vahendusel on võimalik väga erinevatest vaatenurkadest arutleda nii Eesti ühiskonna eripära kui ka teiste kultuuridega sarnaste nähtuste üle.

Lisainfo – **fotosid, tekstid, etiketid** – esitamine oli olnud kuraatorite kõige suuremaks mureks juba väljapanekut tehes ning seda pidasime muudatustetegemisel primaarseks ning otsustasime kogu näituse ulatuses korrigeerida nii sisu kui vormistuse poolest: seinatekstit toimetati lühemaks, nende toon neutraalsemaks, etiketidel olev esemeinfo seevastu põhjalikumaks, et fotosid suurendada, olime sunnitud nende arvu vähendama. Vormistusprobleemid lahenesid tänu Tartus tegutsema hakanud firmale Seri Disain, kus oli võimalik laia printeriga erinevatele materjalidele ka väga suuri väljatrukke teha. Rahanappuse tõttu lasime aga kahjuks ainult uue prinditud fotoväljapaneku PVC-plaatidele kleepida ja üle kiletada, suured seinatekstit tellisime kokkuhoidlikult riputatavate tyvekiplagudena. Tyvek – mittekoitud tehnoloogial põhinev niiskuskindel materjal, mis graafilise disaini maailmapraktikas juba pikemat aega kasutamist oli leidnud, oli hakanud ka Eesti näitusekujunduses levima. Tagantjärgi tuleb seda meiepoolset koonerdamist kahetseda – kui PVC-vormistusega fotod pole kümne aastaga üldse muutunud, siis tyvekipaanid hakkasid (eriti uste läheduses, kus kliimatingimused heitlikumad) lohkima juba mõne kuu möödudes.

Juba püsinäituse planeerimise ajal olime mõtisklenud **väljapaneku helindamise** üle, mis aga väga piiratud rahaliste vahendite ja tookordsete tehniliste võimaluste ning vastava professionaalse valmisoleku puudumisel jäi teostamata. Kõikide võimalustega 21. sajand inspireeris meid selles vallas katsetama. Kontseptsiooni loomine sündis mängleva kergusega ja helisüsteemi muretsemine läks ka suhteliselt libedasti. Juhtmete-kaablite installeerimine ja aparatuuri paigutamine osutus olemasolevat ekspositsiooni lõhkumata aga juba päris keeruliseks. Küsimustele, kes ja kuidas peaks ERMis vastavalt teoreetiliselt asjakohasele kontseptsioonile looma heal tasemel helitausta, ei oska ma vastata praegugi. Praegu kasutusel olev helindus on kirjandusmuuseumi helilabori, entusiastlike rahvalauluharrastajate, tuttavate raadiotöötajate ja muidugi ERMi filmimehe Maido Selgmäe püüdluste vili. Aga jalgratast leiutada oleks vist küll kergem. Helitaust on näitust kindlasti elavdanud, kuid on tekitanud ka ootamatusest tingitud jahmumisi ning oma personalis paraku ka häiritust ja tüdimust.

Foto 7. Makett on hea vahend iseloomustamiseks talu elu väga erinevaid aspekte ja pälvib ikka vaatajate poolehoidu. Vasakpoolsel seinal on meie arvates ka tehniliselt väga hästi õnnestunud uuendatud fotoväljapanek.

Foto: Anu Ansu. ERM Fk

Ekspositsiooni **turvalisuse probleem** tõusis ärevalt päevakorda, kui aastal 2000 avastati, et avatud poodiumidega interjööridest on kadunud piip ja nahkmantel. Sellest ajendatuna viisime näitusel läbi põhjaliku inventuuri, mille käigus kontrollisime üle kõik esemed. Kuna nimekirjad olid selleks ajaks viidud kultuuriväärtuste andmebaasi KVIS, tuvastati mitmeid vigu, mis tulenesid segastest või kustunud numbritest, aga ka kahe eseme puudumine interjöörist – mida polnud seni märgatud. Olukorra parandamiseks installeeriti „mõjude ja muutuste“ osa poodiumiväljapanekute ja kambri interjööri kaitseks signalisatsioonisüsteem ning 2001. aasta algul ka turvakaamerad ekspositsiooni jälgimiseks. Vitriinisese valgustuse reguleerimine liikumisandureid kasutades oli selle protsessi üks osa ja tulemus on esemete säilivuse seisukohast lähtuvalt väga otstarbekas, näitusel liikujale on see tekitanud aga mitmeid segavaid olukordi, eriti kui ollakse näitusel grupiga või on palju külastajaid. On päris tülikas, kui rahvarõivaste väljapanekut põhjalikumalt selgitades valgus mitu korda kustub ja loengupidaja ennast eelmise vitriini küljes olevale liikumisandurile „näitamas“ peab käima. Kuid kindlasti on tänased võimalused midagi sootuks muud ja süsteemide programmeerimine pole enam probleemiks.

Nüüdseks on enam kui kümme aastat süstemaatiliselt teostatud mikrokliimatalaseid mõõtmisi näitusel igati kinnitanud teooriast teada-tuntud seisukohti: esemete säilivuse tagamiseks on spetsiaalsetele normatiividele vastavate valgustite kasutamine, suure massi naturaalse puidu kui niiskuse stabilisaatori olemasolu (meie püsinäitusel palkkonstruktsioonide näol), pingutused stabiilse temperatuuri nimel,

vaipade väljavahetamine kaheaastase tsükliga ja harjumuspäraselt rutiinseks muutunud hooldustööd, kus jaanuaris kõige küllastajavaesemal ajal toimub põhjalik suurpuhastus ja tekstiilide tuulutamine, andnud igati positiivseid tulemusi. Jagu on saadud algusaastate koiprobleemist ning märgatavalt on paranenud puuesemete seisund. Vaipade väljavahetamise eeskujul planeerisime näituse uuendustsüklisse rahvarõivakomplektide väljavahetamise vitriinide kaupa. Tekstiilide säilitusaspektist lähtuvalt on kogu vitriini sisu uuendamisel külmtöötlustest ja konservatorite menetlusest läbi käinud asendusesemetega kaks olulist eesmärki: steriilsema keskkonna saavutamine ja valgusest tulenevate muutuste vähendamine ekspositsiooni-aja doseerimise kaudu.

Kui püsinäitusel teostatud kõiki uuendusi ja muudatusi summeerides kokku võtta, siis oli see nii sisuliselt kui vormi ja esteetika seisukohalt igati tulemuslik. Pärast algusaastate otsinguid ja kobamisi on näitusemaja kui terviksüsteem hakanud toimima avatud maja rütmis ning iga-aastane teaduskonverents ja seminarid, filmifestival oma eri ilmanurkadest saabunud osalejatega, mitmete kõrgkoolide loengutsükklid, muuseumitunnid õpilastele, õpitoad erinevatele huvigruppidele, laste sünnipäevapeod, giiditeenused turistidele – kõik see, mis vahetevahel päris rutiinse tegevusena näib, on tegelikult normaalselt funktsioneeriva muuseumi sisutihe argielu.

Mitmed kimbatused ja vajakajäämised on aga olnud kasulikuks kogemuseks nii muuseumi igapäevatöös, kuid eriti muuseumi uue maja ja selle näituste ladusamaks ettevalmistamiseks. Juba väiksemat laadi ümbertegemistega kaasnenud installatsiooniprobleemid on pannud loobuma ekspositsiooni põhjalikumast ümbertegemisest, mis nõuaks konstruktsioonide ja kommunikatsioonivõrkude muutmist. Tulevikumuuseumi ideaal oleks aga kindlasti see, kui sealsed püsinäitused kestaksid lühemat aega kui Eesti Rahva Muuseumi püsiväljapanekud Raadil ja püsinäitus „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“ Kuperjanovi tänava näitusemajas.

Allikad

ERM A f 1, n 7-5, s 1, s 2. Küllastajateuringud ERMi püsinäitusel „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“. ERM KV 818; 819.

Kirjandus

- A. T. 1923. Eesti Rahva Muuseum uues kodus. – *Agu* nr 11, 16. märts.
- Kaelep, Kairi 1999. Eesti Rahva Muuseum eesti rahva mõtteis 1993–1994. Seminaritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Leinbock, Ferdinand 1934. Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX–X*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 1–48.
- Lindqvist, Herman 1994. *Rootsi ajaloo radadel*. Põhjala Muuseum, Riiklik Ajaloomuuseum, Läänimuuseumid. Höganäs: Bra Böcker.
- Luts, Arved 2001. Avanäitusest esimese püsiekspositsioonini. Eesti Rahva Muuseumi näitused 1945–1950. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLV*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 37–66.
- Nõmmela, Marleen 2009. Rahvusmuuseumist rahvusriigis. Eesti Rahva Muuseum 1920–1940. – *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 104–183.
- Peterson, Aleksei 1984. *75 aastat Eesti NSV Riiklikku Etnograafiamuuseumi*. Tallinn: Eesti NSV Kultuuriministerium.

- Pärdi, Heiki 1994. Eesti Rahva Muuseum – „eesti rahva sümbol“ ja muuseum (ERMi kaas-aegsest retseptioonist). Estonian National Museum: A Symbol of Estonian People and a Museum (on the Contemporary Reception of the Estonian National Museum). – *Etnoloogia ja muuseumid. Ethnology and Museums. Pro Ethnologia* 2, 30–50.
- Reemann, Vaike 1993. Raudteeklubist Eesti Rahva Muuseumi näitusemajaks. A Club for Railway Workers is Turned into an Exhibition House for the Estonian National Museum. – *Eesti Rahva Muuseumi 35. teaduskonverentsi materjale. Papers of the 35th Scientific Conference of Estonian National Museum. Pro Ethnologia* 1, 56–62.
- Reemann, Vaike 1994. Näitus „Soomeugrilaste rahvakunst“ Tallinnas 1989. aastal. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* XL. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 60–74.
- Reemann, Vaike; Henn Heinsoo 1996. „Eesti Rahva Muuseumi püsinäitused läbi aja“. Film. ERM.
- Reemann, Vaike 1998a. Ese püsinäitusel. – *Eesti Rahva Muuseumi 39. konverents „Mida teha asjadega?“*. Tartu, 13.–14.04.1998. Teesid. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 26–28.
- Reemann, Vaike 1998b. Permanent Exhibition and Artefacts. – *Procedural Work on Artefacts. Pro Ethnologia* 6: 23–27.
- Reemann, Vaike 1999. ERMi uue maja püsinäitus: ootused ja lootused. – *Eesti Rahva Muuseumi 40. konverents „Maa ja linn“*. Tartu, 14.–15.04.1999. Teesid. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 5–7.
- Reemann, Vaike 2002. Eesti Rahva Muuseumi püsinäituse remont. – *Lee* 8. Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Seltsi väljaanne: 57–60.
- Siilivask, Mart 2006. *Tartu arhitektuur 1830–1918. Historitsism ja juugend: arhitektuuriideed ja stiilieeskujud kohalike arhitektide loomingus 19. sajandil ja 20. sajandi algul*. Tartu: [Rahvusarhiiv].
- Sikka, Toivo 1994a. Eesti Rahva Muuseum 1992. aastal. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* XL. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 266–294.
- Sikka, Toivo 1994b. Eesti Rahva Muuseum 1993. aastal. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* XL. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 295–326.
- Sikka, Toivo 1996. Eesti Rahva Muuseum 1994. aastal. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* XLI. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 231–257.
- Teesid 1998 = Eesti Rahva Muuseumi 39. konverents „Mida teha asjadega?“*. Tartu, 13.–14.04.1998. Teesid. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Teesid 1999 = Eesti Rahva Muuseumi 40. konverents „Maa ja linn“*. Tartu, 14.–15.04.1999. Teesid. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Toomas, Merike 2001. Küllastajate uuringu tulemustest Eesti Rahva Muuseumis. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* XLV. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 210–216.

Vaike Reemann on Eesti Rahva Muuseumi teadur-kuraator. Tema peamised uurimisvaldkonnad on eesti rahvakunst, interjäär ja selle muutumine Eestis ning eksponeerimismetoodika.

Summary: The permanent exhibition is a process

Vaike Reemann

In this article, the general curator of the Estonian National Museum's permanent exhibition, entitled „Estonia. Land, people, culture“, presents an overview of the preparations, display and launch of the exhibition as well as the process of introducing changes and updates to it. It also discusses the arguments in favour or against decisions made in that process and the effectiveness of the outcome.

The Estonian National Museum has been operating for more than 100 years, and a permanent exhibition – a comprehensive exposition designed to represent the nature of the Estonian culture – has been open at ENM for a little more than one-third of its lifespan. There have been two comprehensive exhibitions on Estonian culture: the exhibits in the former Raadi palace in 1923–1944, and „Estonia. Land, people, culture“ in the ENM exhibition building at J. Kuperjanovi 9 from 1994 to the present. In addition to the aforementioned ones, a briefer exhibition on the „Life of the Estonian peasantry in the 19th century“ can also be considered to be a permanent exhibition; it ran from 1947–1950 on the second floor of the Veski 32 building, which is currently the ENM’s main building.

The opening of „Estonia. Land, people, culture“ was emotionally analogous with the opening of a similar space – ENM’s first exhibition at Raadi. At the time of the latter, Estonia had just shaken off the yoke of German domination; now it was free of the Soviet occupation. The first years of both exhibitions were full of euphoria on themes of „us“ and „Estonia“.

Patriotism and curiosity led thousands of people to visit the museum in just a few days during the Song Festival in Tartu held in the summer of 1994. It appears that the permanent exhibition initially functioned in a manner akin to a pressure release valve for letting off some of the steam of patriotism. The stabilisation and increased standard of living that followed the re-independence of the Republic of Estonia reduced significantly the interest in and activity centred on the Estonian National Museum. Due to the new conditions and the evolution in the museum’s content, many changes were introduced to the ENM’s permanent exhibition. The article deals with problems that incited and were related to the more extensive updates to and restructuring of the museum’s exhibits in 2001–2004 and the results thereof.

In planning the exhibition house as a smaller-scale interim option before the construction of the costly new building, the goal was not only to satisfy the public’s expectations and visitor interest but also to acquire practical experience in creating a permanent exhibition as well as implement various ways of communicating the content. As a comprehensive system, the exhibition house has started functioning according to the rhythms of an open house, with an annual research conference and seminars, a film festival with participants from all corners of the world, lecture cycles held by a number of higher educational institutions, museum classes for students, workshops for different interest groups, children’s birthday parties, and guide services for tourists. Everything that sometimes seems like a fairly routine activity all adds up to busy, content-filled everyday life for any normally-functioning museum. All this has provided experience on the strength of which the Estonian National Museum’s first building that is truly its own has is becoming a reality along with all of its related aspects.

Резюме: Постоянная выставка – это процесс

Вайке Реэманн

В статье главный куратор постоянной выставки Эстонского национального музея «Эстония. Страна, народ, культура» представляет обзор процесса подготовки, экс-

понирования, запуска выставки, а также внесения в нее изменений и обновлений. Автор статьи рассуждает об аргументах за и против принятия решений и об эффективности результатов.

Эстонский национальный музей существует более ста лет – постоянная или обзорная выставка, назначением которой было бы представление сущности культуры, в ЭНМ была открыта лишь на протяжении чуть более трети всего времени его существования. Продолжительных обзорных выставок об эстонской культуре было две: экспозиции в замке бывшей мызы Раади в 1923–1944 годах и «Эстония. Страна, народ, культура» в выставочном доме ЭНМ (по адресу: Ю. Куперьянови, 9) с 1994 года по сегодняшний день. К уже названным можно добавить рассматриваемую иногда как постоянную выставку и длившуюся более короткое время обзорную выставку «Быт эстонского крестьянина в XIX веке», которую экспонировали на втором этаже в являющемся сегодня главным зданием ЭНМ на ул. Вески, 32, в 1947–1950 годах.

Открытие выставки «Эстония. Страна, народ, культура» эмоционально схоже с открытием в Раади первой экспозиции ЭНМ – в тот раз было освобождение от немецкого гнета, в этот – от советской оккупации. Первые годы обеих выставок прошли в эйфории «наше» и «эстонское».

Патриотичность и любопытство привели в музей летом 1994 года во время проведения в Тарту певческого праздника тысячи посетителей за пару дней. Это показывает, что постоянная выставка первое время была в некотором смысле вентиляем, через который отчасти можно выразить бурлящую национальную самобытность. Последовавшие за восстановлением независимости Эстонской Республики стабилизирование общества и рост благосостояния существенно уменьшили интерес к народной культуре и оживление вокруг Эстонского национального музея. Вследствие новых условий в качестве повода и развития музея по существу в постоянной выставке ЭНМ было проведено несколько изменений. В статье рассмотрены проблемы, которые послужили причиной и были связаны с обновлением и упорядочиванием экспозиции для ее продления в 2001–2004 годах, и результаты этого.

Планируя выставочный дом как маломестительный промежуточный вариант до постройки нового дома, требующего больших затрат, в дополнение к удовлетворению ожиданий народа и интереса посетителей была поставлена цель – приобрести практический опыт в создании постоянной выставки, а также применении различных средств коммуникации. Выставочный дом как единая система по сей день действует в ритме открытого дома, и ежегодная научная конференция, а также семинары, кинофестиваль со своими участниками из разных стран, лекционные циклы нескольких высших учебных заведений, музейные часы для учеников, классы для различных групп по интересам, детские праздники в честь дня рождения, услуги гида – все то, что иногда выглядит рутинной, на самом деле – насыщенная повседневная жизнь нормально функционирующего музея. Все это дало опыт, основываясь на котором, первый собственный дом Эстонского национального музея со всем, что ему принадлежит, наконец все-таки становится реальностью.